

TEREBINTH

Het wandgraf

Coehoorns
cultuurlandschap

Heden gij,
morgen ik

(advertenties)

Urnenmuur Begraafplaats Rhijnhof

Copijn Utrecht
Tuin- en landschapsarchitecten
 Adviesbureau voor landschappelijke en stedelijke vormgeving

Tel: 030-2644333
 info@copijn.nl
 www.copijn.nl

www.rouw.nl / www.crematorium.nl / www.begraafplaats.org én

www.uitvaartinformatie.nl

Uitvaart Internet Diensten

P. Moreelsestraat 30, 8932 HS Leeuwarden T. (058) 213 97 07 / F. (058) 216 01 94 / E. info@uitvaartinformatie.nl

Op onze sites bieden wij onafhankelijke informatie over de uitvaart. Bezoekers (inmiddels meer dan 500.000 per jaar) kunnen o.a. via onze uitvaart-encyclopedie informatie vinden over tal van zaken rondom een uitvaart. Voor een aantal onderwerpen hebben we gespecialiseerde sites gemaakt.

Onze sites bieden uitvaart-ondernemingen, verenigingen en stichtingen de mogelijkheid tot adverteren en informeren.

Uniek is dat u **via deze sites** de adressengids voor de uitvaartbranche kan vinden

Kijk op onze 4 internetsites (de www-adressen staan hierboven).

Adverteren:

In de adressengids vanaf 65,- euro p.j.
 Vermelding en een link op de Homepage vanaf 95,- euro per jaar.

Inhoud

Treurend meisje met jongentje,
kerkhof Veendam

Het wandgraf als alternatief voor begraven of cremeren	36
Rien Schouten onderzoekt de problematiek rond het gebruik van wandgraven.	
Verenigingsnieuws	38
Coehoorns cultuurlandschap	40
Wim Cappers doet verslag van de plannen rond de restauratie van het praalgraf van Menno van Coehoorn.	
Publicaties	44
Excursies	46
Agenda	48

Van de gastcolumnist

Het mooie van mijn nieuwe baan als LOB-consulent is dat ik met steeds weer andere begraafkundigen in het hele land mag meedenken over de meest uiteenlopende onderwerpen.

Neem nu de vraag van Guus Rüsing, Therebinth-regio-coördinator in Limburg. Hij schrijft me over een kleine dorpsbegravingplaats die in 1910 is gesloten.

In het verleden heeft men de grafstenen verwijderd, de grond een halve meter diep uitgegraven en een parkeerplaats aangelegd. Maar zo'n dorp moet ook mee in de vaart der volkeren, dus men wil er gaan bouwen, inclusief een ondergrondse parkeergarage. Wat nu?

Ga met alle betrokkenen – gemeente, aannemer, parochie – om de tafel zitten, schrijf ik terug, en stel een gezamenlijk protocol op waarin je vastlegt welke stappen worden gezet en hoe er gehandeld wordt. Want dat er botjes onder het asfalt liggen lijkt mij evident. Het roept altijd veel emoties op als deze omhoog worden gehaald en uit angst of onbekendheid doen de vindsters vaak rare dingen, die sensatie en paniek bij pers en publiek alleen maar weer groter kunnen maken.

Het is hoe dan ook zinvol om de oude grafregisters erbij te zoeken met informatie over aantallen begravingen en grafdieptes, schrijf ik verder. Laat wat metingen doen

op verschillende niveaus, zodat je de te nemen maatregelen daaraan kunt aanpassen. Neem zonodig een professioneel ruimingsbedrijf in de arm. Wees eerlijk en duidelijk naar pers en publiek over wat er precies aan de hand is. En last but not least: regel een mooie definitieve laatste rustplaats voor de arme knekels!

Hier kan de gemeente die destijds de begraafplaats heeft laten asfalteren het enige gebaar maken dat in dit geval wenselijk en juist is: die plaatst daar een gedenksteen bij ter nagedachtenis aan alle overledenen die ooit op dat kerkhofje begraven waren. Dan hebben de voorouders hun graf rust en de dorpingen hun geschiedenis weer terug.

Pauline Harmsen

consulent Landelijk Organisatie Begraafplaatsen
Kruislaan 126
1097 GA Amsterdam
020 – 6080 690

Colofon

TEREBINTH

TIJDSCHRIFT VOOR
FUNERAIRE CULTUUR

JAARGANG XVIII

NUMMER 3

SEPTEMBER 2004

Terebinth is het tijdschrift van Vereniging de Terebinth. Het verschijnt vier keer per jaar.

Lidmaatschap en abonnement
Het lidmaatschap kost personen minimaal € 17,50, elke huisgenoot € 7 en organisaties € 57,50 per jaar. Bibliotheken kunnen zich op het tijdschrift abonneren voor € 17,50. Het geld kan worden overgemaakt op gironummer 335536 van Vereniging de Terebinth te Rhenen. Het lidmaatschap wordt automatisch verlengd, tenzij vóór 1 december schriftelijk bericht van opzegging is ontvangen. Losse nummers van de Terebinth kosten 2,50 euro per exemplaar plus verzendkosten.

Terebinthbureau
Henk van Laar, Molenweg 2,
3911 SH Rhenen, tel: 0317-616072,
henkvanlaar@zonnet.nl
Website: www.terebinth.nl

Kopij
Kopij wordt in Word via e-mail aangeleverd bij de redactie. Scherpe, contrastrijke foto's worden of via e-mail of op papier aangeleverd. De inleverdatum voor 2004 is 15 oktober. De verschijningsdatum is 1 december.

Advertenties en inlegvellen
Ineke Verbeek: 070-3861256

Lay-out: Millpress, Rotterdam

Redactieadres:
Rita Hulsman, Postbus 85177
3009 MD Rotterdam
terebinth@box.nl

Redactie:
Sytze de Boer, Wim Cappers,
Bartho Hendriksen, Rita Hulsman,
Bert Pierik en Ineke Verbeek.
Overnemen artikelen en illustraties alleen na vooraf gegeven schriftelijke toestemming van de redactie.
Illustraties: Rien Schouten, p. 36, 37; Bert Pierik, voorpagina, achterpagina, p. 38, 46; Wim Cappers, p. 41
Eindredactie: Ineke Verbeek
Hoofredactie: Wim Cappers
ISSN: 1382-5259

Het wandgraf als alternatief voor begraven of cremeren

De gemeente Enschede is van plan op de Oosterbegraafplaats wandgraven te maken. Ze doet dit op verzoek van Italiaanse en andere Zuid-Europese inwoners, die dit van huis uit gewend zijn. Een rondgang in Italië, waar liefst 68 procent zich op deze wijze laat bijzetten, en andere Mediterrane landen roept de vraag op, of de traditionele wandgraven nog wel aan de moderne eisen voldoen.

Cimitero di Negrar, Verona

Catacomben en crypten

Wie ooit een Etruskische of Romeinse catacombe heeft betreden, die kent het basisprincipe van een wandgraf. Het is een nis, uitgehouwen in een rotswand, waarin een lijk werd bijgezet. De hedendaagse bezoeker van een catacombe staat er versteld van hoe klein de mensen vroeger waren: vaak is de nis slechts 140 centimeter breed en amper 40 centimeter diep. Veel nissen zijn nog veel kleiner, waaruit we moeten afleiden dat de kindersterfte groot was.

In de 4de eeuw na Christus zijn de catacomben in onbruik geraakt en werd meer en meer begraven in en rond de kerken. Ook dit begraven betrof vaak een bijzetting in een wandgraf, dat zich nu in de grafkelders of crypten onder de kerk bevond. In tegenstelling tot de catacomben, die zich buiten de nederzettingen bevonden, stond de kerk meestal midden in een dorp of stad. De christenen haalden de doden als het ware naar zich toe, en daarmee helaas ook onaangename geuren en infecties.

Kapellen en galerijen

Ten tijde van Napoleon is de wetgeving onder meer om hygiënische redenen aangepast, waarmee de begraafplaatsen weer buiten de woonkernen kwamen te liggen. In Zuid-Europa wordt sinds de 19de eeuw nog veelvuldig gebruik gemaakt van wandgraven, die zich veelal bevinden in grafkelders onder een grafmonument of familiekapel, maar ook boven de

grond, in de muren van lange galerijen. Deze galerijen vormen in Italië en Spanje vaak de buitenmuur van de begraafplaatsen. Voor het bijzetten van de overledenen werd inmiddels gebruik gemaakt van een doodkist, waarmee tevens het 'inschuifgraf' zijn intrede deed. Een inschuifgraf is een wandgraf of nis waarbij de kist niet de breedte, maar de diepte van de grafmuur wordt geplaatst. Het inschuifgraf wordt afgesloten met een tegel van circa 45 bij 55 centimeter, wat overeenkomt met de hoogte en de breedte van de kist.

Welke vorm of plaats het wandgraf in de loop der tijden ook had, het was altijd voorbehouden aan welgestelden. In de tijd van de Romantiek stonden idealen als onsterfelijkheid en eeuwige trouw bij de burgerij hoog in het vaandel. Op de Italiaanse begraafplaatsen werden kosten noch moeite gespaard om de overledene een goede plek te geven, waar hij tot in eeuwigheid, of anders tenminste tot de wederkomst van Christus, in alle waardigheid kon rusten.

De armen werden intussen in de losse aarde begraven, al dan niet verpakt in een doodskist. Graven in de grond hadden in Italië vaak geen zerk, want wie dat betalen kon, die koos wel voor een wandgraf. Met het stijgen van de welvaart ten tijde van de industrialisatie, en nog veel sterker na de economische 'boom' van de jaren zestig van de 20ste eeuw, kwam het

wandgraf voor steeds meer mensen beschikbaar. Italiaanse begraafplaatsen moesten keer op keer worden uitgebreid. Op de begraafplaats Prima Porta bij Rome werd zelfs een flatgebouw neergezet, met muren van twee meter dik, zodat de kisten er zonder veel moeite konden worden ingeschoven. De begraafplaats is inmiddels zó uitgestrekt, dat er een stadsbus doorheen rijdt en verschillende haltes heeft, zoals dat ook in een woonwijk het geval is.

Tijdelijke concessies en ventielen

Pas na de Tweede Wereldoorlog begon het tot de autoriteiten door te dringen dat de wederkomst van Christus nog wel eens lang op zich zou kunnen laten wachten en dat Italië tegen die tijd wel eens één grote dodenstad zou kunnen zijn. Wandgraven waren er immers voor gemaakt om de overledenen te bewaren en werden derhalve nooit geruimd. Om het tij te keren werden de eeuwigdurende concessies door de wet omgezet in concessies van maximaal vijftig jaar, terwijl de nieuwe wandgraven meestal slechts voor een periode van dertig of veertig jaar verhuurd werden.

Op de begraafplaatsen vindt inmiddels een levendige ruilhandel plaats met betrekking tot de verschillende nissen. Opa, die tien jaar geleden overleden is, werd bijgezet in een wandgraf op de eerste verdieping. Toen oma onlangs overleed, waren

alle nissen rond opa's graf bezet, dus is zij bijgezet in een nis op de derde verdieping. Het heeft vaak heel wat voeten in de aarde om contact te krijgen met de huurders van het wandgraf naast of boven opa, maar, als het eenmaal gelukt is, dan is het verplaatsen van de kisten meestal geen enkel punt: de kist van opa komt er hetzelfde uit als hij er tien jaar geleden in is gegaan. Dit komt omdat in Italië niet alleen het wandgraf, maar ook de kist gebouwd is om zo lang mogelijk bewaard te blijven. Er wordt veel gebruik gemaakt van dure kisten van tropisch hardhout, die bovendien nog zijn uitgerust met een zinken binnenkist.

Die zinken binnenkisten dienen ervoor om te voorkomen dat er lijkenvocht of -geuren vrijkomen. In het verleden is echter gebleken dat bij het ontbindingsproces, dat zich ondanks alles toch voltrekt, gassen vrijkomen en chemische reacties plaatsvinden. Deze chemische reacties kunnen zelfs zó sterk zijn, dat zij leiden tot explosie van de zinken binnenkist. Er zijn gevallen bekend waarbij een dergelijke explosie niet alleen schade toebracht aan de kist van de overledene, maar ook aan de bouwconstructie van wandgraven. Sindsdien is het verplicht om de zinken binnenkisten te voorzien van een ventiel, dat, vanwege de stank, op zijn beurt weer moest worden toegerust met een filter.

Het voert te ver om hier alle problemen op te sommen die zich voordoen bij het beheer en het ontruimen van wandgraven. U moet maar bedenken dat alle ellende die zich na een gewone begrafenissen onder de grond

afspeelt, zich bij een wandgraf direct aan de voorbijganger openbaart: vochtproblemen, verzakkingen en beschadigingen zijn aan de orde van de dag, om nog maar te zwijgen over hetgeen wordt aangetroffen bij de ontruiming van een wandgraf waarin een goedkope kist heeft gestaan, of waar een PVC-lijkhoes is gebruikt in plaats van een zinken binnenkist.

Verona

Begraven en cremeren

Het regeringsbeleid is er sinds de jaren zeventig van de 20ste eeuw op gericht om het gebruik van wandgraven drastisch te doen afnemen. Terwijl de huurprijs van de wandgraven in alle gemeenten schrikbarend stijgt, zijn cremeren en begraven gratis voorzieningen geworden. Heden ten dage kiest bijvoorbeeld 27 procent van de Italianen voor een teraardebestelling, terwijl gemiddeld circa 5 procent zich laat cremeren.

Het ligt voor de hand dat zowel het begraven in de grond als het cremeren in Italië zullen toenemen, maar het zal nog enige tijd duren voordat alle consumenten traditionele ideeën uit hun

hoofd hebben gezet: velen zijn nog van mening dat begraven in de grond iets is dat je met je dode dieren doet, maar niet met je geliefde medemens. Ook over cremeren bestaan nog veel misvattingen, bijvoorbeeld dat het de wederopstanding zou kunnen belemmeren. Naast de beïnvloeding door de prijs is het zaak dat de Italiaanse regering, en wellicht ook de uitvaartbranche, investeert in voorlichting.

Luchtcirculatie en vochtafvoer

Om toch tegemoet te komen aan de behoefte aan wandgraven, zal gebruik worden gemaakt van een nieuw type, dat in Frankrijk is ontwikkeld. Deze wandgraven zien er van buiten hetzelfde uit als de oude, maar zijn uitgerust met een vernuftig systeem van luchtcirculatie en afvoer van vocht. Bij experimenten in Frankrijk is gebleken dat een stoffelijk overschot op deze wijze binnen vijf jaar verteerd is en het wandgraf dus geruimd kan worden.

Het spreekt vanzelf dat de tropisch hardhouten kist en de zinken binnenkist in deze nieuwe wandgraven taboe zijn.

Het is te verwachten dat het oude type wandgraven binnenkort niet meer gebouwd zal worden en dat de bestaande constructies geleidelijk zullen worden geruimd en afgebroken. Het nieuwe type wandgraven, dat uit Frankrijk afkomstig is, kan tegemoet komen aan de toekomstige behoefte aan wandgraven.

Maar wie in de toekomst nog in een wandgraf wil worden bijgezet, die mag wel een hele dikke portemonnee meebrengen.

Rien Schouten

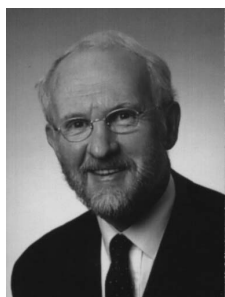
Verona

Bestuursfuncties

- Voorzitter: Frank Keene, 023-5290919,
e-mail: keene@cisco.nl
- Secretaris: Ineke Verbeek, 070-3861256,
e-mail: ineke.e.verbeek@hetnet.nl
- Penningmeester: Thijs IJzerman, 050-3119707,
e-mail: thijs.ijzerman@planet.nl

Van de bestuurstafel

Op de laatste AV te Soest werd Hans Schuttevaar benoemd als lid van het bestuur. Hierbij stelt hij zich nog eens voor.

Wie ben ik Wie zijn jullie

Even voorstellen dus.
Ik ben Hans Schuttevaar 57 jaar wonend te Almelo. In de jaarvergadering van dit jaar ben ik na mij daar voorgesteld te hebben gekozen tot bestuurslid, nadat ik al een aantal bestuursvergaderingen had bijgewoond.

Wie ben ik. Ik heb ruim twintig jaar in de gezondheidszorg gewerkt met zwakbegaafde jongeren in de leeftijd van 16-25 jaar met ernstige gedragsproblematiek.

In dit werk leerde en ontdekte ik wat verlies was. Toen in de jaren negentig het een mode werd in de gezondheidszorg dat het middenkader als laag uit de organisatie moest verdwijnen om tot een zogenaamde platte organisatie te komen, kwam mijn functie te vervallen. Dit had op mij het effect van een verlieservaring. Ik kwam in de WW terecht. In die tijd ben ik mij gaan omscholen. Zodoende ben ik gaan werken als rouw en verliesbegeleider. In eerste instantie met de Stichting Nazorg in diverse regio's. Onder andere had ik de leiding in Oost-Nederland. Toen bleek dat de stichting landelijke dekking niet waar kon maken zijn de regio's zelfstandig verder gegaan.

Intussen had ik het Stivu diploma uitvaartverzorger behaald en ben ik half-time gaan werken als uitvaartleider. Bij de studie voor uitvaartleider is ook een onderdeel materiaalkennis. In dat licht werd ik ook een regelmatige bezoeker van de begraafplaats t'Groenedael en kreeg ik steeds meer interesse.

Samen met onder anderen Gerard Hinseveld heb ik mij toen ingezet om te komen tot de Stichting Belangen Behartiging Algemene Begraafplaats Almelo.

Sedert het voorjaar 2002 hebben wij, Anneke en ik, De Uitvaart Gedenk Galerie in Almelo geopend. In deze galerie verkopen wij onder andere grafmonumenten, urnen, as-sieraden en literatuur rond rouw en verlies. Waar we samen toch wel trots op zijn is onze derde poot Chrijoh: Mozes-mandjes en wiegkistjes.

In het bestuur zal ik mij gaan toeleggen op de PR taken. Samen gaan we daar nog een nadere invulling aan geven.

foto duif op opengeslagen bijbel - kerkhof Veendam

Verslag Reco dag voorjaar 2004

Op 29 mei 2004 vond de voorjaar's reco dag plaats in het Crematorium Daelwijck te Utrecht.

Mededelingen en stand van zaken regio's

Bijeenkomsten

Het plan is om de bijeenkomsten voortaan volgens een vast stramien te laten verlopen. Er zal meer aandacht besteedt worden aan onderlinge uitwisseling van zaken waar elke reco op het moment mee bezig is in zijn regio.

Volgende Recovergadering

Voor het najaar bestaan er plannen voor een bijeenkomst samen met Genius Loci. De locatie zal waarschijnlijk ergens in Noord-Brabant zijn maar de exacte datum is nog niet bekend. Elke reco heeft al wel eens met Genius Loci te maken gehad of zal dat in de toekomst zeker hebben. Genius Loci zal een lezing geven over de cultuurtechnische kant van hun werkzaamheden.

De Terebinth neemt op zijn beurt Genius Loci mee naar een begraafplaats en legt hun werkzaamheden met betrekking tot de cultuurhistorische kant uit.

Excursies

Rindert Brouwer heeft schriftelijk laten weten, wat hij ook al naar voren heeft gebracht op de laatste AV, dat hij niet zo gelukkig met de huidige gang van zaken is ten aanzien van de landelijke excursies. Het wordt een te exclusief uitje voor een vaste groep. Het doel was altijd plaatselijk bekendheid te geven aan de Terebinth, aan de lokale funeraire cultuur en aan de eventuele bedreiging van die funeraire cultuur. Daarvoor was het inschakelen van de lokale pers en (daardoor) het uitnodigen van de plaatselijke bevolking deel te nemen van groot belang. Eén oplossing kan gevonden worden in het tweemaal houden van de excursie, één voor de club en één voor de plaatselijke bevolking, of tweemaal gemengd.

Leon heeft dit punt ook aan de orde gesteld in de bestuursvergadering van 10 juni jl. Het bestuur denkt inderdaad aan de mogelijkheid om twee excursies te gaan organiseren. De excursie-commissie zal het idee nader gaan uitwerken. Zodra dit bekend is zal het onder de reco's verspreid worden.

Onderlinge afstemming en communicatie

Ook bij dit punt van de agenda had Rindert een opmerking. Via via hoorde hij dat Cees Mertens een lezing hield in Valkenswaard, nota bene de plaats waar hij zelf les gaf en waar hij met zijn leerlingen altijd de begraafplaats bezocht! Natuurlijk is er niets op tegen dat een andere reco of Terebinthlid in iemands regio een lezing geeft, maar dan wel graag met kennisgeving.

Het komt inderdaad voor dat reco's in andere regio's actie ondernemen. Dat kan zijn voor een lezing, een advies of anderszins. Uiteraard is hier niets op tegen, maar wanneer dit gebeurt, zoals in het geval van Rindert, zonder daarover contact te hebben met de zittende reco is dat niet bevorderend voor de onderlinge communicatie. Neem daarom altijd eerst contact op met de betreffende reco van deze regio. Heeft die regio geen vertegenwoordiging, meld dan even wat je doet bij de landelijke regiocoördinator. Het is prettig als je weet wat er in je eigen regio speelt en ten tweede kan je misschien met zijn tweeën actie ondernemen. Twee weten tenslotte meer dan één en je kunt altijd leren van elkaar

Vademecum

Laura heeft een inventarisatieformulier uitgedeeld met betrekking tot de inhoudsopgave van het vademecum. Deze zal per post verzonden worden naar de afwezige reco's met het verzoek deze in te vullen en te retourneren aan Laura Fokkema, Griffesteynselaan 7, 3703 AA, Zeist.

Een actie voor het vademecum is te komen tot een lijst met (regionale) natuursteenbedrijven die zich bezig houden met (zorgvuldige) restauratie van natuursteen grafmonumenten. Vraag is dus of iedere reco in zijn gebied dergelijke bedrijven wil aanleveren aan Laura.

Onderwerp van de lezing

De lezing werd gegeven door dhr. C.M. van Herk. Dhr. Van Herk is korstmossenskundige en aan de hand van dia's vertelde dhr. Van Herk het een en ander over deze speciale en zeer kleine begroeiing die we zo vaak op begraafplaatsen aantreffen. Hij ging onder andere in op het verschil tussen mossen en korstmossen.

Een belangrijk onderwerp was het verhaal dat niet alle mossen of korstmossen waardevol zijn, gezien hun leeftijd. Pioniermossen of -korstmossen zouden nog wel verwijderd kunnen worden. Oudere korstmossen zouden wel gehandhaafd dienen te blijven. Aan natuursteen brengen korstmossen geen schade toe. Mossen daarentegen kunnen schade veroorzaken doordat deze vocht vasthouden. In scheuren of steken kunnen ze daardoor sneller verval van de steen bevorderen.

Vervolgens zijn de reco's onder leiding van dhr. Van Herk naar de dorpsbegraafplaats van De Bilt gegaan. Hier liet hij een aantal praktijkvoorbeelden zien en vertelde nog enige algemene zaken.

Laura Fokkema

Regionieuws

Algemeen

Den Helder

Leon Bok kreeg het verzoek een waardestelling te geven en een aanvraag tot Rijksmonument te ondersteunen. Deze begraafplaats heeft enkele uitbreidingen (Joods, Springer). Dit zijn voornamelijk ad hoc uitbreidingen geweest. Het oudste gedeelte is echter interessant. Hans de Ruyter neemt contact op met de Stichting Vrienden van de begraafplaats.

Santpoort Noord

Manon Broekmeulen, ontwerper van de gemeente, is bezig het oorspronkelijke ontwerp van Zocher van de begraafplaats De Biezen te herstellen. Te zijner tijd zal hierover een artikel verschijnen op www.dodenakkers.nl

Helmond

Het parochie-bestuur is bezig aan de hand van een PIOBB de Rooms-Katholieke begraafplaats te herstellen. Op Open Monumentendag 2005 (10 en 11 september) verzorgt Rindert Brouwer hier een programma. Het thema dat jaar is Religie.

Deurne

Katholieke en Protestantse begraafplaats. Genius Loci heeft voor de katholieke begraafplaats een advies geschreven en Rita Hulsman heeft een voorlopige inventarisatie van de begraafplaats gemaakt. De muur en de kerk zijn beschermd, het kerkhof zelf niet. Een gedeelte van de begraafplaats is in het verleden al geweken voor een parkeer terrein. Veel graven zijn verplaatst, veel glimmende zerken. De lokale Heemkunde kring gaat meepraten.

REGIO 15 Noord Holland

Castricum

Gemeente Castricum was graven aan het ruimen op het kerkhof Akersloot bij de kerk. Anita heeft de Historische vereniging aangesproken en die is er nu bij betrokken. De kerk is een rijksmonument, het kerkhof niet.

Heiloo

De begraafplaats is op de gemeentelijke monumentenlijst geplaatst. Het oude gedeelte voor psychiatrische patiënten bij het Willibrord's klooster ook.

Vervolg op bladzijde 42

Coehoorns cultuurlandschap

Op 17 maart jongstleden werd in het Friese Wijckel bij het graf van vestingbouwer Menno van Coehoorn zijn driehonderdste sterfdag herdacht. Anno 2004 behelst zijn nalatenschap niet alleen versterkingskunst, maar ook het praalgraf in een protestantse kerk nabij zijn voormalige landgoed. Samen vormen deze militaire, funeraire, godsdienstige en tuinarchitectonische elementen een afwisselend cultuurlandschap.

Een Nederlandse oorlogsheld

Coehoorn werd geboren in 1641 in het Friese Britsum. In 1660 volgde hij zijn vader op als kapitein van een compagnie in het Staatse leger. Toen de Franse koning Lodewijk XIV in 1672 met Engeland, Münster en Keulen de Republiek binnenviel, werd de opmars net op tijd gestuit, door de oostelijke polders van het gewest Holland onder water te zetten. Vervolgens benoemden verschillende gewesten Willem III tot stadhouder. Coehoorn maakte het jaar daarop de overgave van Maastricht mee. Bij de Vrede van Nijmegen in 1678 kwam Maastricht weer in handen van de Republiek. In dit vredesjaar trouwde Coehoorn met Magdalena van Scheltinga. Samen kregen zij drie kinderen. Via zijn vrouw kreeg Coehoorn de beschikking over veel landgoederen. Op een stuk grond bij Wijckel liet hij in de jaren 1685-1690 de state Meerenstein bouwen, waar hij regelmatig vertoefde.

Gedurende de eerste helft van de jaren tachtig zette hij vernieuwende ideeën over versterkingskunst op papier. In zijn hoofdwerk *Nieuwe vestingbouw, op een natte of lage horisont* uit 1685 verdedigde hij de stelling, dat niet de wiskunde maar de terreingesteldheid het uitgangspunt voor vestingbouw diende te zijn. Het gebied rond een vesting moest zo zijn ingericht, dat de belegeraar hieruit geen voordeel kon putten. Versterkingen in het voorterrein deed hij af als 'onnutte meubelen', omdat zij na inname een uitvalsbasis vormden voor het veroveren van de eigenlijke vesting. Vooralsnog kreeg Coehoorn niet de kans zijn visie in praktijk te brengen.

Toen stadhouder Willem III in 1688 naar Engeland overstak en het koningschap kreeg aangeboden, viel Lodewijk XIV de Republiek opnieuw aan. Bij de val van de Zuid-Nederlandse vesting Namen in 1692 en de herovering in 1695 speelde Coehoorn een hoofdrol. Als dank voor bewezen diensten kreeg hij in datzelfde jaar van koning Karel II van Spanje, heer van de Zuidelijke Nederlanden, de titel van baron.

Na de Vrede van Rijswijk in 1697 gaf Coehoorn leiding aan een grootscheepse modernisering van de vestingwerken langs de grens. Bovendien ontwikkelde hij een plan om de tussengelegen terreinen via onderwaterzettingen tot een keten van ondoordringbare linies te maken. Bij het uitbreken van de Spaanse Successieoorlog in 1702 was het grondgebied van de Republiek goed verdedigd tegen de nieuwe Franse aanval. Tijdens belegeringen door het Staatse leger werden voor het eerst de door Coehoorn ontworpen kleine mortieren ingezet. Nadat de Republiek als gevolg van het overlijden van Willem III in het eerste oorlogsjaar het Tweede Stadhoudersloze Tijdperk was ingegaan, kwam in 1704 het einde voor Coehoorn. Na twee beroertes blies hij op 17 maart in Den Haag de laatste adem uit.

Een Frans praalgraf

Coehoorn werd bijgezet in een praalgraf. Gedurende de 17de eeuw was het gebruikelijk, dat vooral zeehelden als Michiel de Ruyter na hun dood als dank voor bewezen diensten van staatswege een praalgraf kregen aangeboden. Beroemde kunstenaars als Rombout Verhulst, die het praalgraf voor Bestevaer in de Nieuwe Kerk te Amsterdam ontwierp en maakte,

beeldden in de humanistische traditie het lichaam van de overledene in vol ornaat uit. Daarnaast lieten vooral edelen zich in wandgraven bijzetten, waarbij heraldiek hun voorname afkomst uitbeeldde.

Sinds de aanstelling van Willem III als stadhouder ontstond een hofcultuur met één kunstenaar en een kring van uitvoerders. De ontwerper was Daniel Marot. Deze Fransman had kennis gemaakt met de barokke Lodewijk-XIV-stijl en was in 1686 vanwege de vervolging van hugenoten naar de Republiek gevlucht. Hovelingen en militairen uit de Haagse kring rond de stadhouder gaven hofarchitect Marot en zijn uitvoerders eveneens opdrachten om hun glorie uit te dragen. Zo maakte Marot op verzoek van Coehoorns kinderen een ontwerp voor een praalgraf, dat de Amsterdamse beeldhouwer Pieter van der Plas uitvoerde. Dit praalgraf vormt de overgang naar een type, waar het gebeeldhouwde lichaam plaats maakte voor een portretmedaillon en de heraldiek naar de achtergrond verdween. Coehoorns praalgraf laat nog steeds de in wit marmer uitgevoerde veldheer met zijn wapenrusting in volle lengte zien. Naast hem zijn Coehoornmortieren zichtbaar. Coehoorn rust op een zwartmarmeren sarcofaag, waarop in reliëfs een beleg is afgebeeld. Een omfloerst schild, waarop een gesluierd doodshoofd als het ware neerkijkt, bevat een grafschrift voor Menno baron van Coehoorn. Nieuw aan het ontwerp is de roodgeaderde marmeren obelisk als Egyptisch teken van roem, onsterfelijkheid en standvastigheid. Halverwege de obelisk werd het familiewapen omgeven door vaandels uitgebeeld. Dit sobere barokke ontwerp kreeg een plaats in het uit 1671 stammende Nederlands Hervormde kerkje te Wijckel, dat vlakbij de state Meerenstein lag. Daar werd het praalgraf in het koor met smeedijzeren ankers aan de achterwand bevestigd. De Staten van Friesland droegen 10.000,- gulden bij in de kosten. Dit was het eerste ontwerp van Marot voor een praalgraf, dat werd uitgevoerd. De gravure, die in 1705 verscheen, moest het werk onder de aandacht van andere opdrachtgevers brengen.

Een Friese zorgenkind

In de loop der tijd raakte het praalgraf van Coehoorn in verval. Evenals bij andere graven voor hoog geplaatsten werd tijdens de Bataafse revolutie in 1795 ter bevordering van het gelijkheidsideaal de titel van baron in het schild weggehakt. Gedurende de 19de eeuw verdwenen bovendien tastbare herinneringen aan Coehoorn of ze verloren hun betekenis. In 1811 werd de state Meerenstein afgebroken. Van het landgoed rest nu het Coehoornbos met zijn rechtlijnige structuur, dat eigendom is van It Fryske Gea, de Friese organisatie voor landschapsbehoud. Zijn vestingwerken raakten hun militaire functie kwijt. Sinds de oprichting in 1932 gebruikt de Stichting Menno van Coehoorn zijn naam om vestingwerken te beschermen.

Tijdens de restauratie van de kerk te Wijckel stelde architect J.W.C. Besemer in 1982 een rapport over de toestand van het praalgraf op. Het gedenkteken bleek op sommige plaatsen sterk te zijn vervuild. Meer nog had het te lijden van onoordeelkundige schoonmaakwoede. Een ragebol had een aantal speerpunten en uitstekende delen van vaandels doen afbreken. Schoonmaakwater en lekkages hadden tot het roesten van de ankers geleid en tot het uitspoelen van specie en kalk- en steenzouten. Tenslotte waren er scheuren in het praalgraf zichtbaar als gevolg van onvoldoende fundering van de kerk. Hoewel de lekkage werd verholpen en de verankering werd hersteld, bleef restauratie van het praalgraf vanwege geldgebrek achterwege. Wel kreeg het gedenkteken voor Coehoorn in 1983 de status van rijksmonument. Toen de Stichting Menno van Coehoorn in 2001 besloot om het driehonderdste sterfjaar van zijn naamgever te gedenken, kwam het praalgraf weer in de belangstelling te staan. Volgens een kritisch rapport van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg uit 1982 vormde de verankering nog steeds een probleem. Bovendien waren de voorste poten, waarop het enkele tonnen zware grafmonument rustte, ernstig beschadigd. Terwijl de linkerpoot gescheurd was en onder grote druk stond, bevond de rechter poot zich los van de grond.

Daarnaast zat er een scheur in het familiewapen. Frits Scholten, hoofdconservator beeldhouwkunst van het Rijksmuseum en specialist op het gebied van praalgraven, onderstreepte het cultuurhistorische belang van dit grafteken in Lodewijk-XIV-stijl.

Als betrof het een eigentijdse belegering, zo togen op 17 maart 2004 genodigden uit alle hoeken van het land naar Wijckel voor de herdenkingsplechtigheid. Terwijl de zonnige dag uitnodigde voor een wandeling in het goed onderhouden Coehoornbos, verzamelde het gezelschap zich in het kerkje, dat de Protestantse Kerk Nederland voor de bijeenkomst beschikbaar stelde. Hier startte de in 2003 opgerichte Stichting Praalgraf Menno baron van Coehoorn, die

inmiddels eigenaar van het gedenkteken was geworden, de geldinzameling voor herstel en onderhoud. De Stichting Menno van Coehoorn schonk 5.000,- euro. Tenslotte riep Joep van Hoof van het Instituut voor Militaire Geschiedenis de geest op van de als doorgaans humeurig bekendstaande Friese vestingbouwer, belegeraar en infanterist. Tijdens zijn bezielende lezing naar aanleiding van de door hem geschreven biografie dwarrelde een vlinder boven zijn hoofd. Coehoorn moet de herleeft belangstelling voor zijn cultuurlandschap bestaande uit een landgoed, een praalgraf in de kerk en natuurlijk zijn versterkingskunst met welgevallen hebben gadegeslagen.

Wim Cappers

Foto graf Menno van Coehoorn

Vervolg van bladzijde 39

Egmond aan Zee

Er waren plannen om na de ruiming van de begraafplaats de stenen te verwijderen. Anita is er in geslaagd dat de stenen met historische en symbolische waarde worden bewaard en aan de rand van de begraafplaats worden gezet.

Egmond aan de Hoef

Restauratie van de graven op het oude gedeelte. Anita let erop dat de natuursteen bedrijven die hiermee bezig zijn zorgvuldig handelen.

Egmond Binnen

Het betreft hier een Neo-gothische grafsteen uit 1859 van jonkheer Van Foreest. Er is een tekening van het monument gevonden. Er is ooit f500,- betaald voor eeuwigdurend onderhoud, maar de gemeente doet er niets meer aan. Anita gaat eens bekijken of ze hier iets aan kan doen, eventueel met behulp van artikel 28 van de Wet op de lijkbezorging. Momenteel loopt er een aanvraag bij de RDMZ voor een status als rijksmonument.

REGIO 12

Utrecht

Vleuten

De Historische vereniging Vleuten-De Meern-Haarzuilen heeft plannen met de Hervormde begraafplaats in Vleuten en wil graag de mening van de Terebinth hierover wat betreft de inrichting en het beheer. Aan de RDMZ is deskundig advies gevraagd voor de restauratie van het grafmonument van Van de Ham.

De Bilt

Er is hier een stuurgroep benoemd om plannen voor de restauratie en eventueel herbegraven te maken van de begraafplaats bij de dorpskerk in De Bilt. In de stuurgroep zitten vertegenwoordigers van de gemeente De Bilt, een deskundige op het gebied van de geschiedenis van De Bilt en de dorpskerk, de RDMZ en de Terebinth.

REGIO 19

Groot Rijnmond

Sommelsdijk

In Sommeldijk is een werkgroep al een half jaar bezig om de gesloten begraafplaats op de Ring bij de Nederlands-Hervormde kerk op te knappen. Behalve de grafkelder van de familie Van Aerssen, die wel regelmatig is onderhouden ligt er nog een dozijn overwoekerde stenen. Een deel van het kerkhof is ingericht op de plaats van waar vroeger het koor van de kerk stond, dat bij een brand in 1799 verloren ging en niet is herbouwd. Alleen de noordelijke koormuur, waarachter oude huisjes staan, is er nog.

Op initiatief van een plaatselijke stichting die ook de oude pandjes in het dorp laat opknappen is een werkgroep samengesteld waar ook vertegenwoordigers van de gemeente

in zitten. Intussen is, dankzij de inzet van vrijwilligers, veel opschot verwijderd, als ook de klimop tegen de koormuur. Er is geprikt om te kijken of er meer graftekens onder het maaiveld liggen - dat bleek niet het geval. De overige stenen zijn nu weer zichtbaar.

De plek wordt opgenomen in de VVV-route van de eilanden.

REGIO 14

Kop Noord-Holland

Texel

In de duinen beheert Staatsbosbeheer een terrein waarvan een deel is aangewezen als asverstrooiingsgebied. Volgens afspraken zou het terrein een natuurlijk beeld moeten blijven behouden maar op dit moment worden door nabestaanden veel onnatuurlijke elementen toegevoegd, zoals beertjes, stenen en beplanting die niet in het gebied hoort. Staatsbosbeheer wil een en ander gaan verwijderen, maar het is onduidelijk wie, waar en hoeveel er gestrooid is. Contact met nabestaanden is dus moeilijk. De Terebinth hoeft hier niet direct invloed uit te oefenen maar blijft op de hoogte van de stand van zaken.

De historische begraafplaats Buiten de Kaag is een verhoogd veldje in de duinen. Er zou rond 1850 voor het laatst zijn begraven. De enige steen die er nog staat is van "de kastelein van het Eilandse huis". De Historische vereniging, samen met Hans de Ruiter zetten zich in voor behoud van het veldje en de steen.

REGIO 6

Kop Overijssel/Zuid Drenthe

Overijssel

Samen met Herman Deupmann is Wim bezig om een project op te zetten in de provincie Overijssel om langdurig werkloze jongeren een opleiding te geven in het restaureren van elementen op oude begraafplaatsen zoals hekwerken baarhuisjes en dergelijke. Er worden enekle graven aangepakt, waarvan geen nabestaanden gevonden zijn. De voorbereidingen voor dit project zijn in volle gang. Guus Rüsing meldt dat een dergelijk project in Limburg ook begonnen is.

REGIO 15

Noord-Holland Midden

Wormerveer

De oude begraafplaats is hier zo'n 20 jaar geleden gesloten. De Historische vereniging is nu bezig de graven op de begraafplaats recht te zetten. Het gedeelte waar nog begraven kan worden wordt opgehoogd. Er mag weer begraven worden maar met behoud van de oude stijl van de begraafplaats. Er is een stichting opgericht die hier op gaat toezien. De plaatselijke steenhouwer helpt met het beschikbaar stellen van bijvoorbeeld machines. Er komt een monument met de handafdrukken van de sponsors. Frank Keene, onze voorzitter, en Beerend Wietsma vertegenwoordigen de Terebinth bij de onthulling.

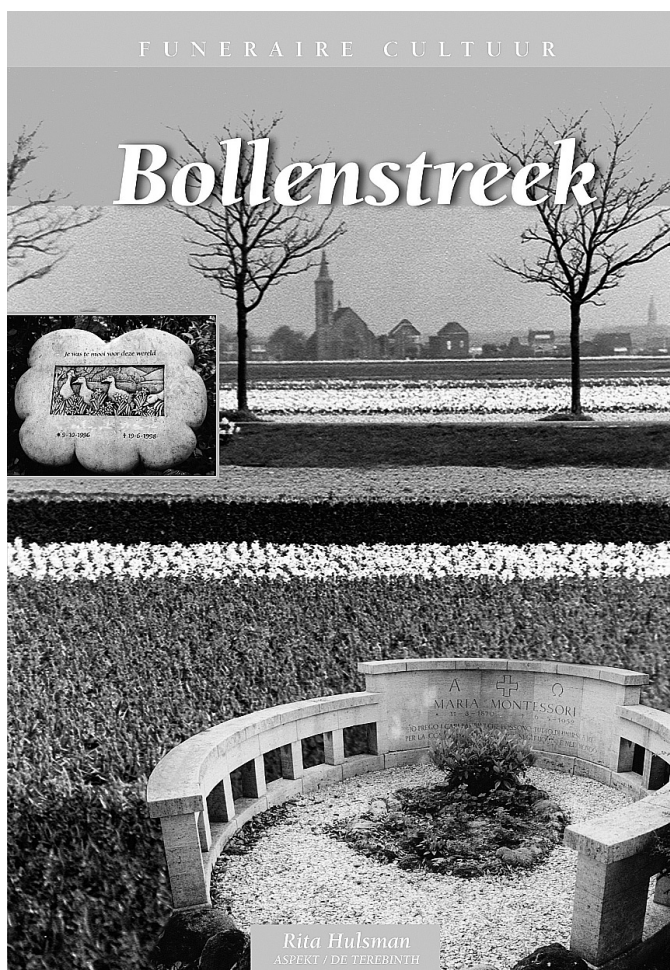
Ledenservice reeks Funeraire Cultuur

De reeks Funeraire Cultuur is in mei 2001 met het deel Den Haag van start gegaan. De hoofdreeks zal in totaal 25 delen omvatten, elk jaar verschijnen er twee of drie boekjes. Behalve aan Amsterdam besteedt de reeks aandacht aan alle provinciale hoofdsteden en een regio in elke provincie. U kunt zich via de bon inschrijven op deze hoofdreeks, waarna u per jaar of per deel een factuur krijgt.

In 2002 is, dankzij het enthousiasme en de steun van het Erfgoedhuis Zuid-Holland, de Provincie Zuid-Holland en het Prins Bernhard Cultuurfonds Zuid-Holland, een deelreeks ontstaan die alle cultuurregio's van deze provincie zal beschrijven. Het in 2001 verschenen deel Alblas-serwaard & Vijfheerenlanden maakt zowel deel uit van de hoofdreeks als van de deelreeks. De overige tien delen behoren tot de deelreeks Zuid-Holland. Voor de tien delen van de deelreeks Zuid-Holland kunt u zich apart inschrijven op het tweede gedeelte van de bon.

De winkelprijs is 9,98 euro per deel, de inleiding *Doodse dingen* telt meer bladzijden en kost 11,98 euro.

U kunt als lid met korting de reeks of delen daarvan bestellen met onderstaande bon, die u invult, kopieert en faxt naar 010 – 4212762. Opsturen kan ook: De Terebinth, Postbus 85177, 3009 MD Rotterdam. Meer informatie over de deeltjes vindt u op de website van de Terebinth: www.terebinth.nl

Rita Hulsmán
ASPEKT / DE TEREBINTH

Bon S.v.p. uw voorkeur aankruisen:

Hoofdreeks

- ik schrijf in voor 24 delen voor een totaalbedrag van 191 euro inclusief verzendkosten. Het inleidende deel krijg ik gratis.
- ik schrijf in voor 12 delen voor een totaalbedrag van 95,50 euro inclusief verzendkosten. Het inleidende deel krijg ik gratis.
- ik schrijf in voor de 2, 3 of 4 delen die in 2004 verschijnen voor een bedrag van 7,96 euro per deel inclusief verzendkosten.

Naam: _____

Adres: _____

Postcode: _____ Plaats: _____

Telefoon: _____

Datum: _____ Handtekening: _____

Deelreeks Zuid-Holland

- ik schrijf in voor 10 delen voor een totaalbedrag van 79,50 euro inclusief verzendkosten.
- ik schrijf in voor de 3 delen die in 2004 verschijnen voor een totaalbedrag van 23,88 euro inclusief verzendkosten.

Hij die gaat sterven groet u

Eind jaren tachtig van de 20ste eeuw begon Puck Kooij de dichtregels te verzamelen die zij in overlijdensadvertenties tegenkwam. Het bleef niet bij dichtregels. Al snel legde ze de hele inhoud en vormgeving van de rouwadvertentie onder haar ontleedmes. In dit boek doet ze verslag van haar bevindingen.

In de jaren negentig van de 20ste eeuw kwam er verandering in de rouwberichten. Op beperkte schaal verdrongen creativiteit, vrijmoedigheid en emotie de strikt zakelijke toon en opmaak. Er verschenen vrijmoedige aanwijzingen voor de genodigden op de uitvaartplechtigheid: 'Geen zwart, lichte kleding gewenst' of: 'Bloemen horen buiten, zegt Joop'. Ook zagen nabestaanden er geen been in te laten weten dat de aanwezigheid van familieleden die geen rouwkaart hebben ontvangen, niet op prijs wordt gesteld. Maar wie in de advertentie losjes vermeldt dat na afloop de kelken onbeperkt gevuld worden, zou wel eens een ongenode gast kunnen verwachten. Aan creatieve omschrijvingen voor de dood geen gebrek: 'Vader heeft zijn aardse werktuigen neergelegd' of 'In de lentenacht heeft onze omarming een einde gekregen.' Emotie en humor, het kon allemaal in het laatste decennium van de vorige eeuw: 'Ik ben even weg, op de fiets, naar ... niets', 'Miep is er geweest, niet aan de deur, niet aan de telefoon, maar dood gewoon.'

De vernieuwing is grotendeels voortgeblijven aan het christelijk geïnspireerde overlijdensbericht. Dat bleef meestal zoals het was: 'De Heer heeft verlost en thuisgehaald'. Maar af en toe is er een vrijere versie: 'Heer sla uw armen even om ons heen, wij zijn verdrietig en zo alleen,' of: 'Mijn lieve Marlène is gaan hemelen'. Wie niet in het hiernamaals gelooft, vertrekt naar de eeuwige jachtvelden, is begonnen aan zijn laatste vlucht of aan een reis door de kosmos. De oorzaak van het overlijden klinkt regelmatig door in de rouwadvertentie: door kanker, tijdens het sporten, in het verkeer, door aids, tijdens een

vakantie, tijdens het werk of door huiselijk geweld. Bijna net als in de eerste rouwadvertenties die aan het eind van de 18de eeuw verschenen, waarin melding wordt gemaakt van overlijden aan de gevolgen van een 'uitteerende Ziekte', 'Borstwater zucht' of een 'besloten Colyk'. Een hoofdstuk apart zijn de advertenties voor doodgeboren en jong gestorven kinderen die vaak hartverscheurend zijn, zoals deze: 'Ons allerliefste jongetje van de hele wereld werd maar 100 uur oud'. Veel was mogelijk, maar één taboe bleef. Zelfdoding of euthanasie worden openbaar gemaakt in verhullende termen als 'Het was helaas zijn eigen wens', of 'Toen haar leven geen toekomst meer had, is zij dapper weggevoerd'.

In de jaren negentig kreeg de overlijdensadvertentie een andere draai. Was deze van oudsher bedoeld als berichtgeving van overlijden aan anderen, nu komt het vaak voor dat familieleden en vrienden zich in de advertentie tot de overledene richten: 'Lieve Maja, ik zal altijd van je blijven houden.' Lieve papa, we wensen je de beste fles wijn in de hemel toe'. Of: 'We bellen, doe!' Soms bevat het bericht ook mededelingen van de overledene, die van gene zijde laat weten: 'Ik heb mijn werkterrein verlegd.' Iemands werkterrein of beroep komt ook geregeld voor, niet alleen in het geval van een ingenieur, dokter of docent, maar ook

een besteller van de PTT of de huishoudster van wijlen pastoor P. Advertenties voor kunstenaars en schrijvers vallen op door bijzondere citaten, doorgaans van de overledene. Bij Bert Voeten bijvoorbeeld: 'En altijd komt de nacht met handenvol donker.'

Behalve de dichtregels die door het hele boek heen gegeven worden, komen andere citaten aan bod. Hoofdstukken zijn gewijd aan de meest gebruikte citaten uit de bijbel, psalmen en gezangen en uit de klassieke en populaire muziek. Verder worden tal van Latijnse spreuken aangehaald, zoals die van Suetonius: 'Morituri te Salutant', wat vertaald luidt: 'Hij die gaat sterven groet u'.

Vorm en inhoud van de laatste groet verschillen per krant. In de Volkskrant staan de meeste ludieke en inventieve teksten, voor een grote rouwrand moet je bij Trouw zijn, voor pathos bij de Telegraaf, en gaat het om iemand die maatschappelijk iets betekend heeft, dan is NRC-Handelsblad de aangewezen krant. Dit alles onder de titel *Heden gij, morgen ik*, een vertaling van de Latijnse tekst 'Hodie tibi, cras mihi' die te vinden is op de poort van de algemene begraafplaats aan de Loolaan te Doetinchem. Het is een al dan niet bewuste variant op de oorspronkelijke Latijnse tekst die luidt: 'Hodie mihi, cras tibi', ofwel 'Heden ik, morgen gij.'

Puck Kooij constateert dat het aantal uitbundige rouwberichten na de millenniumwisseling af nam, ten gunste van soberheid en zakelijkheid. Hoe wijzelf of onze nabestaanden ons rouwbericht vormgeven, zal vooral afhangen van de mate waarin wij daar vooraf over nagedacht hebben. Dit boek biedt daarvoor een goed handvat.

Puck Kooij,
Heden gij, Morgen ik.
Gedenken in proza en poëzie.
(Amsterdam: Thomas Rap, 2004,
ISBN 90 6005 521 7, 176 blz.,
circa 12,50 euro)

Mijns Vaders Tuinen

Een begraafplaats moet niet alleen voldoen aan veranderende maatschappelijke wensen, maar ook aan vele wettelijke en technische randvoorwaarden.

Het vanaf 16 september op het noviteitenpaviljoen van de Uitvaartbeurs, in de Jaarbeurs te Utrecht te presenteren handboek "De Laatste Tuin" geeft oplossingen voor een aantal mogelijke problemen.

Dit praktische boek is bedoeld voor allen die beroepshalve met begraafplaatsen te maken hebben en behandelt onder meer het ontwerp, de inrichting, de aanleg en het beheer.

Ada Wille, *De Laatste Tuin*.

Informatie en inspiratie bij ontwerp en beheer van begraafplaatsen. (Utrecht, Voorlichtingscentrum Natuursteen, ISBN 90 8045505 2 9, 144 blz., 37,50 euro)

Verdere informatie Menno van Coehoorn:

J. van Hoof, *Menno van Coehoorn 1641-1704. Vestingbouwer-belegeraar-infanterist*. (Utrecht, Stichting Matrijs, 2004, ISBN 90 5345 244 3, 112 blz., 19,95 euro)
www.dodenakkers.nl
www.praalgraf.nl van de Stichting Praalgraf Menno baron van Coehoorn, banknummer: 47.01.68.676.

Uitvaartinnovatie of funeraire revolutie?

Sinds de jaren negentig van de 20ste eeuw zit er weer leven de uitvaartbranche. Velen herinneren zich de roze begrafenis door homoseksuelen van discokoning Manfred Langer. Meer alledaagse nabestaanden maken tijdens de uitvaart minder vaak gebruik van dragers maar laten zelf de kist in het graf zakken. Innovatie in het uitvaartwezen was daarom het thema van de studiedag, die Vermande op 23 juni jongstleden in Ede organiseerde.

De invulling van het programma riep overigens twijfel op over de vraag, of uitvaartvernieuwing nog actueel is. De inleidingen over marketingtechnieken en internet hadden vooral het karakter van een opfriscurus. De moeizame discussie over de wenselijkheid van een gedragscode en de lezing over de ecologische uitvaart lieten zien, dat innovatie nog actueel kan zijn.

Zo spitste laatstgenoemde bijdrage zich toe op het vriesdrogen. Eerst wordt het stoffelijk overschot in vloeibare stikstof van min 190 graden Celsius ondergedompeld en uiteen getrild. De overgebleven 25 tot 30 kilo poeder kan met een nieuw ritueel als humus aan de aarde worden teruggegeven. Hoewel voorstanders vriesdrogen als milieuvriendelijk alternatief voor begraven en cremieren presenteren, blijft het de vraag, of bijvoorbeeld de afgescheiden milieuonvriendelijke stoffen op den duur inderdaad geen ecologisch probleem vormen. Ook de voorstanders van lijkverbranding voorzagen in 1874 niet, dat rookuitstoot en asverstrooiing in de tweede helft van de 20ste eeuw

milieuproblemen met zich meebrachten.

Tijdens de afsluitende discussie reageerde de zaal veelal sceptisch op de vraag, of de afgelopen vijftien jaar als innovatief kunnen worden gekenmerkt. Die stelling werd verdedigd door twee vrouwelijke leden van het in 1995 opgerichte Netwerk Uitvaartvernieuwers (NU), die in het forum plaats hadden genomen. In tegenstelling tot de gevestigde uitvaartbranche hebben leden van het NU vaak in verzorgende beroepen gewerkt, voordat deze merendeels hoger opgeleiden zich tot uitvaartbegeleider omscholen. Toen het NU zich tijdens de Uitvaartbeurs in 1996 met spraakmakende kisten en gedenktekens presenteerde, was een rel geboren. Vier jaar later bleek de gevestigde uitvaartbranche een snelle leerling te zijn. Bekende steenhouwerijen stelden bijvoorbeeld gedenktekens in de vorm van een beer en een reiskoffer tentoon. In de ogen van het NU is uitvaartinnovatie overigens niet zozeer gekoppeld aan de introductie van nieuwe materialen, maar veeleer aan het meedenken met klanten om een persoonlijke uitvaart mogelijk te maken.

In een artikel in Het Uitvaartwezen uit 1998 heb ik deze veranderingen in uitvaartland getypeerd als een funeraire revolutie. Maatschappelijke verschijnselen als de individualisering en AIDS staan hier niet los van, maar gaven mede vorm aan deze snelle omslag. Uiteindelijk wijzen harde cijfers uit, of een substantieel deel van de samenleving prijs stelt op deze nieuwe, klantgerichte benadering. Goede ondernemers hebben dan afscheid genomen van hun verouderde opvatting van het uitvaartvak. Dan is er werkelijk sprake van een funeraire revolutie.

Wim Cappers

reis om de aardbol,
kerkhof Veendam

Verslag excursie Veendam en Wildervank op 19 juni 2004

Reizen met het openbaar vervoer van het westen naar het noorden van het land op weg naar een excursie van de Terebinth geeft een mens soms de kans prachtige stukken van Nederland te bekijken, lui achterover zittend in een luxe vervoersmiddel. Dat was ook het geval tijdens de tocht naar Veendam met de bus uit Assen: prachtig landschap, leuke dorpen en vriendelijke mensen.

Rond de Nederlands Hervormde kerk van Veendam wordt al honderden jaren begraven, maar wel met in acht-neming van rangen en standen. Als rond 1849 de eerste uitbreiding tot stand komt kunnen vele Veendammers met enig geld een graf kopen voor zichzelf en hun familie die door de burgelijke gemeente werden uitgegeven voor maar liefst onbepaalde tijd. De gekochte graven werden voorzien van vaak prachtige hardstenen graftekens, die door lokale steenhouwers werden vervaardigd. Door de groeiende welvaart in de tweede helft van de 19de eeuw werd vaak veel werk gemaakt van de decoratie op de zerken. Hier woon-den een groot aantal mensen die in de zeevaart hun brood verdienden en dat ook wilde laten zien aan diegenen die na hen zouden komen. Een aantal van deze graftekens zijn vermoedelijk bij de echte kenners bekend. Zo zien we een aardbol met daarop minutieus aangegeven hoe deze zee-kapitein die in de jaren 1852-1854 maanden en maanden onderweg was rond de Kaap de Goede Hoop naar het verre oosten en zo verder rond de aardbol weer terug naar Veendam. Of het verhaal van de kapitein die zijn tijdens de reis overleden vrouw hoe dan ook mee terug wilde nemen naar huis, want hij wilde dat ze ook na de dood in elkaars nabijheid zouden verkeren. Maar de goede man kwam later zelf om op zee en werd nimmer gevonden. Deze begraafplaats is een van de belangrijkste in de provincie Groningen, zoals het gidsje vermeldt. Zeker is dat Veendam zijn aanzienlijke inwoners graag eert. Een van die bekende inwoners is Anthony Winkler Prins (1817 - 1908) geweest die hier vele jaren als doopsgezind predikant werkzaam was. De familie had hier drie graven in eigendom. Het eerste graf bleek verdrietig genoeg bestemd voor zijn zoon Vincent die in 1864 op veertienjarige leeftijd na een langdurige ziekte kwam te overlijden. In het tweede graf kwam de moeder van zijn vrouw te liggen. Zelf echter kwam Winkler Prins te overlijden in Voorburg waar hij ook begraven ligt op de Algemene begraafplaats aan de Parkweg. Maar hier is niet te zien waar hij ligt - geen teken, geen bordje om deze bekende te eren, gewoon niets.

Zijn nakomelingen blijken dan ook bezig te zijn toestemming te verkrijgen om de stoffelijke resten over te brengen naar Veendam. Daar staat ook al een mooie buste van hem voor de voormalige HBS. De school waarvoor hij zo had gestreden om die in Veendam te vestigen. Hij was er vast van overtuigd dat scholing onontbeerlijk was voor de

ontwikkeling van de bewoners en hoewel Veendam toen-dertijd niet voldoende inwoners had om voor voortgezet onderwijs in aanmerking te komen, wist hij toch de gezag-hebbers te overtuigen dat juist in Veendam een dergelijke mogelijkheid moest worden gevestigd.

Wat opvalt in Veendam is inderdaad de welvaart die daar gezien de vele prachtige negentiende eeuwse huizen in die tijd moet hebben geheerst. Van school heb je zo'n vage herinnering dat het leven in die tijd in de veenkolonies hard was en karig. Maar na de turfafgravingen werden hier de voormalige turfgronden gebruikt voor landbouw en de kanalen die ooit dienst hadden gedaan om de gestoken turf af te voeren vormden nu goede verbindingswegen voor aan- en afvoer van allerhande goederen en landbouw producten.

Die welvaart is ook nog af te lezen aan het ruime, groene kerkhof rond de kerk van Veendam. Alle grafrechten zijn nu uitgegeven. Tegenwoordig onderhoudt de Diaconie, zoveel mogelijk handmatig, nog ongeveer 850 van de aanwezige graven.

Tot slot konden de deelnemers nog naar het kerkhof rond de Hervormde kerk in Wildervank.

Ineke Verbeek

Excursies Zeeland en Zwolle

Voor beide excursies wordt dringend verzocht om bij ver-hindering zo snel mogelijk bericht te geven. Dit i.v.m. een eventuele wachtlijst.

Excursie Zeeland

Voor de allereerste keer voert een excursie van de Terebinth ons naar Zeeland. Het wordt een reis door de tijd. We bezoeken de uit de 14e eeuw daterende N.H. Kerk in Kapelle met het oude kerkhof en daarna de Algemene Be-graafplaats en Oorlogsbegraafplaats voor Franse militai-ren. Een bezoek aan een uitvaartwinkel in aansluiting op de inleiding 's morgens over het thema "een eigen gezicht geven aan rouw en rouwverwerking". Er volgt een rondrit door Zuid-Beveland langs enkele typische dorpskernen met kerk en kerkhof en ter afsluiting een voorbeeld van het uit elkaar groeien van het gereformeerde en katholieke volksdeel halverwege de 19e eeuw tot een volledige schei-ding op het gebied van wonen, kerken en begraven. Twee totaal tegengestelde culturen op een steenworp afstand. En een schokkend verhaal over een verdwenen kerk en kerkhof in 's Heerenhoek.

Datum: zaterdag 25 september 2004

Plaats: N.H. Kerk aan het Kerkplein in Kapelle.
(600 meter vanaf het NS Station en met eigen vervoer parkeren aan de Weststraat)

Programma:

09.45 uur: Ontvangst in de N.H. Kerk (N.P.K.) met koffie en Zeeuwse bolus.

10.00 uur: Inleiding en rondleiding door dhr. Lepoeter en

- inleiding over rouw en rouwverwerking door mevr. Markusse.
- 11.00 uur: Rondleiding over de Algemene Begraafplaats met oorlogsbegraafplaats door dhr. Bleijenbergh.
- 11.45 uur: Vertrek naar Goes, waar in de parkeerkelder in het centrum op eigen kosten geparkeerd kan worden. Lunch op eigen gelegenheid en er kan een bezoek gebracht worden aan de Uitvaart winkel-Zeeland.
- 13.30 uur: Rondrit langs de kernen: 's Heer Abtskerke, Sinoutskerke en Nieuwdorp met toelichting door dhr. Bleijenbergh. Als laatste een rondleiding over de R.K. Begraafplaats in 's Heerenhoek door dhr. Rentmeester.
- 15.45 uur: Afsluiting en einde excursie.
- Organisator: Dhr. H. Bleijenbergh, tel. 0118-629709 of e-mail karibu@zeelandnet.nl
- Aantal deelnemers: Het maximum aantal deelnemers is 35
- Aanmelden: vóór 20 september 2004 bij Anne Marie van der Wal, tel. 038-4544228 of e-mail harm.wal@planet.nl
- Bij opgave a.u.b. vermelden of u met openbaar vervoer of auto komt.
- Routebeschrijving: Meer informatie op verzoek na aanmelding.
- Kosten: € 8,00 Wilt u dit bedrag na aanmelding over maken op giro 335536, t.n.v. Vereniging De Terebinth te Rhenen, o.v.v. excursie Zeeland.

Excursie Zwolle

Dit jaar besteden wij aandacht aan de Joodse religie. Daarom wordt een bezoek gebracht aan de synagoge in Zwolle. Het gebouw is in 1897 in eclectische stijl gebouwd naar een ontwerp van de architect F.C. Koch. Hier wordt een lezing gegeven over o.a. de geschiedenis van joods Zwolle. Tevens is er een permanente tentoonstelling ingericht over "Joods leven in en om Zwolle". 's Middags wordt een bezoek gebracht aan de uit 1885 daterende joodse begraafplaats in Herfte. Na de ruiming van de begraafplaats aan de Willemsvaart werden in de jaren '80 van de 20ste eeuw de stoffelijke resten en overgebleven zerken hier naar toe gebracht. Op de grafstenen treft men verschillende joodse symbolen aan, maar ook meer West-Europese afbeeldingen. Het metaheirhuisje en de toegangshekken zijn in 1999 gerestaureerd.

Yarden Uitvaartcentrum/Zwolse Begrafenis Vereniging is gevestigd aan het Ter Pelkwijkpark in een monumentaal pand uit 1884. Hier worden wij gastvrij ontvangen tijdens lunchtijd.

In verband met het bezoek aan de synagoge en joodse begraafplaats, wordt de heren verzocht een hoofddekseel mee te nemen.

Datum: zondag 31 oktober 2004

Plaats: De Synagoge van de Nederlands Israëlitische Gemeente aan de Samuël Hirschstraat 8 te Zwolle.

Programma:

10.00: Ontvangst

10.15: Aanvang lezing en rondleiding door de

- synagoge door Dhr. W. Cornelissen.
- 11.50: Vertrek naar het gebouw van Yarden/ZBV (enkele minuten lopen), alwaar de zelf mee gebrachte lunch genuttigd kan worden. Koffie en thee worden aangeboden. Dhr. J. Mulder geeft een korte rondleiding en uitleg over Yarden/ZBV.
- 13.00: We gaan terug naar de synagoge, waar Dhr. W. Cornelissen nog iets zal vertellen over Joodse begrafenisrituelen en vragen zal beantwoorden.
- 13.45: Vertrek naar de Joodse begraafplaats aan de Kuyrhuislaan, waar een rondleiding gegeven wordt door Dhr. W. Cornelissen.
- 15.30: Einde excursie
- Aantal deelnemers: Het absolute maximum is 30.
- Aanmelden: Vóór 24 oktober 2004 bij Anne Marie van der Wal, tel. 038-4544228 of e-mail harm.wal@planet.nl
- Bij opgave a.u.b. vermelden of u met openbaar vervoer of auto komt.
- Routebeschrijving op verzoek bij aanmelding en u krijgt dan tevens de informatie over de parkeermogelijkheid in de buurt van de synagoge.
- Kosten: € 7,00 Hier zijn bij ingegrepen de kosten voor documentatie en de rondleidingen in de synagoge en over de begraafplaats. Gelieve dit bedrag over te maken op giro 335536, t.n.v. Vereniging De Terebinth te Rhenen, o.v.v. Excursie Zwolle.

(advertenties)

De mensen
van Monuta maken
het verschil.

Monuta
Uitvaartzorg en -verzekeringen

Meer informatie? Bel gratis 0800-0033
of kijk op www.monuta.nl

Agenda

Tot 5 september 2004

Tentoonstelling Memento Mori in het Natuurhistorisch Museum Maastricht . Over de omgang met de doden in Maastricht en omgeving tussen 900 voor en 1100 na Chr.

Tot 31 oktober 2004

Nationaal Rijtuigmuseum, landgoed Nienoord, Leek(Groningen), Openingstijden: dinsdag tot en met vrijdag 10.00 – 17.00 uur, zaterdag en zondag 13.00 – 17.00 uur. Entree volwassenen € 4,50 inclusief gidsje met inleiding.

Tot 20 november

Het Nederlands Vestingmuseum, Westwalstraat 6, Naarden. Tentoonstelling gewijd aan Menno van Coehoorn. Openingstijden: dinsdag tot en met vrijdag van 10.30 uur tot 17.00 uur en zaterdag en zondag van 12.00 tot 17.00 uur.

11 en 12 september

Open Monumentendag(en). Thema vestingwerken. Kerk te Wijckel met het praalgraf van Menno van Coehoorn opengesteld.

15 september

Lezing door de heer R.Wobbes, 'De cultuur van dood en begraven'. Organisatie: Nederlandse Genealogische Vereniging (NGV), afdeling Groningen. Plaats: Groninger Archieven, Cascadeplein 4, Groningen
Aanvang: 20.00 uur, Toegang: gratis

16, 17 en 18 september 2004

Uitvaartbeurs te Utrecht, Jaarbeursgebouw. De vereniging de Terebinth is op zaterdag 18 september aanwezig met een stand.

25 september

Excursie Kruiningen, Kapelle en Middelburg

31 oktober

Excursie Zwolle

